

Роберт ПЕТКОВСКИ

СИМБОЛНИ СЦЕНИ И ЖИВОТИНСКИ ПРЕТСТАВИ НА НАДГРОБНИТЕ СПОМЕНИЦИ НА БАЛКАНОТ ОД РАНОАНТИЧКИОТ ПЕРИОД ОД КРАЈ НА 6 в.ст.е. - 1 в.ст.е.

Клучни зборови: *симболни сцени, дексиосис, животински претстави, рана антика, Балкан.*

Апстракт: *Според Платон, судбината на душата на „оној“ свет зависи од животот што го водел човекот на овој свет. Откако душата ќе замине во подземниот свет, таму престојува казнета, или наградена илјада години. По илјада години душите доаѓаат кај божицата Ананка и нејзините три ќерки, Клото, Алхеса и Атропа, кои учествуваат во одредувањето на нивната судбина. Потоа пророкот фрла коцки, а душите си го избираат својот нов живот. Изборот на душите е варијабилан: од човек во живот, од живот во човек, од еден во друг човечки лик, најверојатно поради заборав или случајност. По направениот избор заминуваат на ливадата на заборавот, каде пијат вода од реката на заборавот Лета. Забораваат сè што виделе и што им се случило дотогаш и така исчистени заминуваат на овој свет, да го живеат својот нов живот*¹

На надгробните споменици на Балканот од раноантичкиот период од крај на 6 в.ст.е.-1 в.ст.е., се јавува човечката фигура следена често заедно со оружје и орудија, во сцени поврзани со надгробниот живот, како што е опростувањето или дексиосис.

Најрана појава на оваа сцена дексиосис во комбинација со оружје и орудија забележуваме на споменикот од Атина (Сл.1) датиран од 4/4 на 5 в.ст.е.,² каде момчето воин кој бил коњаник, се опростува од татко му, кој е претставен како старец со брада како се потпира на стап под десното раме. Самиот чин на разделба (дексиосис) е изведен со поздравување со десната рака, а зад него е

прикажан коњ во цела големина во кас. Воинот на главата има шлем, облечен е во краток хитон, а во левата рака држи две долги копја. Старецот (татко му) е облечен во долг химатион на кој се познаваат наборите. Зад него се забележува претстава на младо момче, можеби синот на воинот, слуга, или психопомп.

Сцената дексиосис е третирана и на стелата од Атина (Сл.2) датирана околу 410 г.ст.е.³, каде опростувањето е меѓу двајца мажи војни, кои со десната рака се ракуваат. Тие се прикажани со штитови во левата рака и шлем на глава, а сосем лево зад првиот воин има жена облечена во долг химатион. Очигледно е дека се работи за сопруга на починатиот кој се простува од брат му, или некој воен другар.

На споменикот од Илис (Сл.3) кој е датиран околу 340 г.ст.е.⁴ е моделирано момче кое е наго. Тоа преку левата рака (сега откриена преку лактот како и десната) го префрлило химатионот, со која затегнува лагоболон (фрагментиран во горниот дел), поставен крај левата нога. Од неговата лева страна е третиран старец со брада (татко му), кој е облечен во долг химатион, чиј крај го префрлил преку левата рака, во која стиска стап. Десната рака му е подигната и ја допира брадата, тој гледа во момчето со замислен поглед. Брадата, мустаците и косата на старецот се моделирани со брановидни линии, косата на момчето е виткана, а наборите на облеките јасно се познаваат. До десната нога, седнато на скала се наоѓа мало наго

¹ В. Митевски, 2005, 86.

² Атина, Национален Музеј Атина (884). Лит: N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 60, 395-390 г.ст.е.; САН 186, br.207, 425/4 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-16. Датирање: 4/4 на 5 в.ст.е.

³ Атина, АКГ Berlin. Лит: Ph. de Souza, 2002, 86, датирање околу 410 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-11.

⁴ Илис-Атина, Археолошки Музеј Атина (869). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 127-128 PL.45 br.298, 4 в.ст.е.; Б. Тасић, 1990, 140, 142, околу 340 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-37. Датирање: околу 340 г.ст.е.

Сл.1 Атина

дете, кое плаче, а до левата нога на момчето, има тажно куче.

Оваа стела пронајдена на обалата на реката Илис во Атина, го претставува можеби најпечатливиот приказ на опростување кој до денес е сочуван. Двете фигури се изведени скоро во полна пластика и се потпираат на позадината... На општата атмосфера на смиреност и контемплација (која владее), не и пречат ниту малиот роб кој плаче ниту тажното куче со своите во ритам уедначени облици. Младоста на покојникот е недопрена и мирна, додека стариот татко, како да размислува. Смртта не е трагична, претставена е како разбирливо прифатена човечка особина.⁵ Оваа стела заради снажните чувства му се припишува на големиот Скопас... Исто како на Аристонаутовата надгробна стела,⁶ или кај плочата на Сестрите,⁷ критериумите на композицијата одговараат на сликарската перспектива.⁸ Според стилот оваа стела можеме да ја споредиме со стелата

⁵ Б. Тасић, 1990, 142.

⁶ Б. Тасић, 1990, 149-150, Атички уметник, датирање околу 320 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-23. Аристонаут е претставен со шлем, штит и оклоп со птерици, во борбена позиција.

⁷ Б. Тасић, 1990, 146-147, стела од Атина наречена, Опростување на сестрите, датирана околу 340 г.ст.е. Покојничката седи на стол и се простува од сестра си, а зад неа лево е прикажана млада слугинка.

⁸ Б. Тасић, 1990, 142.

Сл.2 Атина

на Филина од Атина⁹ дело исто така припишувано на Скопас.

Во сцената дексиосис третирана на споменикот од Керамеикос (Сл.4) датиран околу 330 г.ст.е.¹⁰ опростувањето е меѓу татко кој седи на стол и син кој стои, или брака, кои се поздравуваат, а во позадина, стои сопругата. Мажот кој стои е воин со кратка брада и е облечен во оклоп без ракави со два реда на птерици. На левиот бок носи футрола од меч ксифос, а преку левата рака го префрлил крајот на химатионот, кој е изведен многу пластично. Седнатата фигура е на повозрасен маж со подолга брада, облечен во долг химатион. Тој седи на стол со убави полукружни ногарки, а носете ги подига на висока табуретка. Инаку самиот надгробен споменик припаѓа на типот наискос, со триаголен тимпанон чии акротерии се украсени со палмети, на кој се потпира столб кој е поставен врз два други столба кои имаат бази и капители. Целата претстава е предадена во многу висок релјеф.

⁹ Б. Тасић, 1990, 144-146. И на оваа надгробна стела повторно наидуваме на племенитите облици и емотивната снага на формално сложеното и префинетото, како и исто стоичкото, а сепак болно, прифаќање на неизбежната судбина.

¹⁰ Керамеикос-Атина, Археолошки Музеј Атина (737). Лит: Б. Тасић, 1990, 148-149, датирање околу 330 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-27; *ibid*, 2016, 46,47 Сл.8,48; *ibid*, 2017, 181,188 Сл.11,191.

Сл.3 Илис

Двајцата мажи се претставени во длабок релјеф и веќе се кружни скулптури, а женската фигура поставена назад, полека се движи од позадината, спротивно на длабоките набори на облеката (химатионот).¹¹

На стелата од Атика (Сл.5) која е датирана во 4 в.ст.е.¹² е претставена сцената дексиосис или разделба. Од сопругата и мајка се разделуваат мажот воин и синот кој се обидува да ја допре мајка си со десната рака.¹³ Жената е облечена во долг химатион кој и ја покрива и главата, а едниот крај го придржува со левата рака. Наборите на химатионот како и наборите на кратките туники кои ги носат таткото и синот е постигната со врежување на хоризонтални и вертикални линии. Таа седи на стол со висок наслон, со нозе подигнати на ниска табуретка. Мажот е прикажан со кратка брада, на главата носи шлем, а во левата рака држи меч-ксифос, подигнат нагоре. Тој со десната рака се ракува со сопругата, чин кој го симболизира опростувањето. И двајцата сопружници се гледаат со вљубен поглед. Владее една општа атмосфера

¹¹ Б. Тасић, 1990, 149.

¹² Атика, Berlin Staatliche Museen, K.25 (inv.1473). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 129 PL.49 br.315, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-6. Воинот во левата рака држи мало копје (според Woysch), или веројатно меч ксифос со пламено сечиво. Датирање: 4 в.ст.е.

¹³ или нешто држи во неа птица или пиксида? претставата е нејасна.

на смиреност која не можат да ја нарушат ниту плачливото дете поставено долу до столот, кое се држи за ногарката и тажното куче зад него. Оваа стела заради јасно изразените снажни чувства би можеле да ја поврземе со стелата од Илис (Сл.3), а малото дете и кучето се скоро идентично прикажани. Доколку не се работи за дело на Скопас, тогаш можеби припаѓа на некој од неговите ученици. Малото наго момче во овие сцени може да го претставува синот на војникот (покојникот), роб слуга, или да симболизира божество, или психопомп, кое му го подава оружјето на воинот и го испраќа на оној свет.

На стелата од Вергина (Сл.6) датирана во 4 в.ст.е.¹⁴ во сцената дексиосис моделирана е женска фигура како седи на престол, со нозе подигнати на висока табуретка, а на главата носи капа каузија. Таа со десната рака се ракува со маж воин, кој во левата рака држи меч ксифос од кого јасно се гледа кружната рачка, а на грбот му виси шлем петасос, заврзан со врвка околу вратот. Тој има кратка брада и виткана коса, а меѓу нив има момче кое носи капа каузија. Сите фигури се поставени фронтално и потсетуваат на монументалните египетските фигури. Се чувствува Јонското¹⁵ влија-

¹⁴ Вергина – Македонија. Лит: М. Andronicos, 1955, 87-101, fig.1,2,3,4. Датирање: 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-19; *ibid*, 2017, 183 Сл.6,186.

¹⁵ М. Андроникос, 1955, 98-100. Од кр. на 6 в.ст.е. до крај на 5 в.ст.е. има големо влијание на Јонска умет-

Сл.4 Керамеикос

Сл.5 Атика

ние во начинот на третирање на фигурите како и во изборот на архитектонските елементи во самата композиција. Но сепак мајсторот каменорезец (без разлика дали се работи за мајстор дојден од Јонија или локален мајстор), не заборавил да ги претстави и обележјата на македонските војни, шлемот петасос и капата каусија¹⁶ и со тоа јасно да покаже дека овој надгробен споменик припаѓа на македонски жител. Инаку оштетувањата на стелата која е пукната и скршена, не го намалува целокупниот впечаток на сцената и фигурите, кои се изведени на највисоко уметничко ниво.

Во сцената дексиосис третирана на споменикот од Ламсакос (Сл.7) датиран во 4 в.ст.е.¹⁷ е прикажана женска фигура облечена во долг химатион, која седи на стол со висок наслон, со подигнати нозе на ниска табуретка. Целиот стол е многу пластично предаден. Од неа се опростуваат мажот и две деца, од кои помалото се ракува со десната рака, а поголемото е облечено во туника *exomis*, префрлена преку левото раме. Левата

рака е на половината, а во десната рака која е подигната, држи некој предмет-можеби птица или тоалетна кутија? Мажот е претставен со брада, облечен е во долг химатион чиј крај го префрлил преку левата рака, а под левото раме се потпира на стап. Наборите на облеката се постигнати со врежување на вертикални и хоризонтални плиткни линии. Сите фигури се предадени фронтално, а мажот со децата гледа кон жената. Целата претстава иако не е моделирана во висок релјеф, ги прикажува сите иконографски детали и ја сместува оваа сцена во редот на веќе установените сцени од овој тип во хеленистичкиот период, кога во 4 в.ст.е. се јавува тенденција за прикажување на што повеќе човечки претстави.

Кон овие споменици припаѓа и споменикот од Какодики (Сл.8) датиран во хеленистички период¹⁸ каде се прикажани двајца Критски стрелци во сцената дексиосис. Тие се облечени во химатиони со кратки ракави чии набори на облеката се добиени со коси плиткни врежувања. Тука опростувањето е изразено преку ракување со десната рака. Воините во левата рака држат лак со по три стрели, а на грбот носат тоболец за стрели. На триаголниот тимпанонт како централна акротерија има палмета, а страничните се украсени со

ност не само во Македонија туку и во Средна Хеллада, Бојотија и Тесалија. Ова влијание во Македонија е многу силно и трае се до доаѓање на Архелај I на Македонскиот престол во последните 15 год. на 5 в.ст.е.

¹⁶ Повеќе за одликите на македонските војни како и одликите на другите антички армии види кај Р. Петковски, 2016 и 2018.

¹⁷ Ламсакос-Атика. Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 117 PL.28 br.152a. Датирање: 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-46.

¹⁸ Какодики, Бела Планина-Крит. Лит: N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 49. Датирање: хеленистички период; Р. Петковски, 2013, К-40; *ibid*, 2016, 49, 50 Сл.15; *ibid*, 2017, 182, 193 Сл.16.

Сл.6 Вергина

полупалмети, од кои десната е откриена со дел од тимпанот. Инаку споменикот припаѓа на т.н. атички тип на стели. Во тимпанот се претставени две петлиња во борба, од кои десното малку е фрагментирано. Инаку стелата во долниот дел дијагонално е откриена преку струкот на левиот воин и преку нозете на десниот воин. Натписот на старогрчки јазик се наоѓа под тимпанот над релјефното поле.

Сцената дексиосис е мошне проширена во 4 в., но и присутна во 3 и 2 в.ст.е.¹⁹

Со претставата на сцената дексиосис, мајсторите скулптори, а преку нив и дедикантите, јасно ја покажуваат вербата во живот после смртта, со надеж дека овој живот е минлив, а вечен е тој во Хадот. Затоа покојниците се претставуваат во друштво со своите најмили, фамилијата и домашните миленичиња.²⁰

Самиот чин на опростување се манифестира преку ракувањето со покојникот, момент кој предизвикува истовремено тага, бидејќи покојникот е мртов, но и силно чувство на надеж дека тој оди на подобро место, каде подоцна сите ќе му се придружат. Оваа сцена на опростување или дексиосис е најснажната сцена во надгробната уметност во антиката на Балканот и пошироко. И

¹⁹ В. Битракова-Грозданова, 1987, 113.

²⁰ В. Битракова-Грозданова, 1987, 113-121 Т.І сл.1-5, Т.ІІ сл.4, види повеќе за сцената дексиосис, појава, компарации и користена литература.

Сл.7 Ламсакос

во овие сцени јасно е нагласена вербата на античкиот човек во задгробниот живот и повторното раѓање, нешто што нè следи и ден денес.

На надгробните споменици на Балканот од раноантичкиот период од крај на 6 в.ст.е.-1 в.ст.е., покрај човечката фигура следена често заедно со оружје и орудија, во сцени поврзани со задгробниот живот се прикажуваат и претстави на разни животни.

Петлињата прикажани на споменикот од Какодики (Сл.8) изведени покрај сцената дексиосис, наоѓаат свое место во симболичките претстави на фунерарната уметност. Петелот истовремено им е посветен на Севс, Лета, Аполон и Артемида, односно на сончевите богови и лунарните божици. Петелот има и функцијана психопомп, тој ја носи душата на покојникот на оној свет и затоа се поврзува со Хермес, а преку неговата моќ да исцелува, се поврзува со Асклепиј.²¹

Петелот, заедно со песот и коњот, во улога на психопомп ја следат душата до подземниот свет, се борат против силите на темнината и во погребните ритуали им биле посветени на мртвите. Според старогрчката народна традиција, на душата на покојникот и била потребна крв и затоа му принесувале жртвувани животни на гробот. На пример, кај Старите Грци петелот се колел во самата кука додека покојникот сè уште бил во кука и не бил изнесен од неа, постоело и жртвување на петелот на самиот гроб, така што крвта од закланото животно, течела директно во земјата.²²

Петелот, исто така, се поврзува со веќе изумрената практика за погребување на домашните под куќниот праг и домашното огниште. Петелот е претставен и како соларен симбол, тој со неговото

²¹ Ж. Шевалие-А. Гербран, (2005) 769.

²² Л. Ковачева, 2009, 47-48.

Сл.8 Какодики

кукуригање ги изгонува силите на темнината и го најавува изгревањето на сонцето. Кукуригањето на петелот на прагот од куќата, означува доаѓање на посетител. Бидејќи под прагот од куќата биле погребувани предците, петелот преку кукуригање, го најавува нивното доаѓање.²³

Претставата на две конфронтирани петлиња на тимпанонот на стелата од Крит јасно укажува дека воинот го загубил својот живот во битка.

На надгробните споменици на Балканот од раноантичкиот период се јавува претстава на коњ и тоа во неколку разни ситуации: како стои гордо покрај господарот со исечорена предна десна нога, на споменикот од Атина (Сл.1) и Лариса,²⁴ како се подига на две нозе кога коњаникот јава на него, на споменикот од Атина,²⁵ Пелина,²⁶ Ати-

²³ Л. Ковачева, 2009, 48.

²⁴ Лариса-Тесалија, д.55x64см, Волос, Атанассакеион Археолошки Музеј, (L 393). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 107 PL.7 br.29, 5 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 17, 4/4 на 5 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-30, Во раката на војникот е третирано долго цилиндрично копје-камах, со откришен газер. Откришена е главата на коњот и воинот. Датирање: 4/4 на 5 в.ст.е.

²⁵ Атина, д.175x46-42см, Музеј на Керамеикос, Атина (P 1130). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 107 PL.6 br.24, 4 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 59, 394-393 г.ст.е.; H. Rupprecht Goette, 2002, 177 pl.31, 394 г.ст.е.; M. Munn, 2000, 313,314 f.11, 394 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-20. Атинскиот коњаник Дексилеј кој загинал во Коринт, во борба со спартанците во 394 г.ст.е., прво имал бронзен шлем петасос и долго коњаничко копје, кои денес се уништени. Зад паднатиот воин е прикажан голем кружен хоплитски штит. Датирање: 394-393 г.ст.е.

²⁶ Пелина-Тесалија, Музеј Лувр Париз. Лит: G.

Сл.9 Атина

на,²⁷ како стои во место придржуван за узда од некој човек, на споменикот од Требенишко кале²⁸ и Атина (Сл.9)²⁹ каде коњот кој е моделиран многу пластично е прикажан во момент кога по трчање тоа чека да биде истимарен.

Сите претстави се на војни прикажани со своето лично вооружување и можеби коњот асоцира дека биле во коњички одреди, или пак јасно го покажува нивниот социјален сталеж, дека тие се благородници. Не треба да се исклучи и фактот дека можеби се работи за хероизирани покојници, или пак што е многу поверојатно, коњот е изведен како редовен учесник во погребниот ритуал и

Cawkwell, 1980, 82-83 бр.54, средина на 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-21. Коњаникот на главата има фригиски шлем, а на телото носи оклоп со два реда птери-ги. Датирање: средина на 4 в.ст.е.

²⁷ Атина, д.90x44см, Атина, Керамеикос, in situ (PL 671). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 106-107 PL.5 br.19, 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-31. Во десната рака коњаникот држи долго копје, поставено со врвот нагоре. Датирање: 4 в.ст.е.

²⁸ Требенишко Кале-Лихнид, Македонија, д.71x33x7см, Музеј и Завод Охрид, (инв.бр.А-1). Лит: Н. Вулић, 1941-1948, 123 бр.270; В. Лахтов, 1956, VI,1, 169-170 сл.4; F. Papazoglou, 1974, 278, fig.3e., 279 f.n.10, хеленистички период; В. Битракова-Грозданова, 1987, 118-119 Т.2 сл.1, премин од 2 во 1 в.ст.е.; В. Соколовска, 1987, 26 сл.5, 29 ф.н.29, 1/2 на 2 в.; I. G., 1999, br.354; Р. Петковски, 2013, К-25.

²⁹ Атина, в.200см, Археолошки Музеј Атина (4464). Лит: Б. Тасић, 1990, 151-152, почеток на 3 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-68. Во десната подигната рака на мажот е прикажана четка за тимарење на коњот. Датирање: почеток на 3 в.ст.е.

Сл.10 Порто Рапти

култ од 5-1 в.ст.е. Символиката коњот го поврзува со темнината на хтонскиот свет, тој истовремено може да симболизира живот или смрт, бидејќи се поврзува со огинот и водата. Коњот Пегас му ја носи молњата на Севс, тој е небесен коњ, но неговото потекло е хтонско, бидејќи тој е плод на љубовта на Посејдон и Горгона. Тој е еден од атрибутите на Посејдон и Аполон кој управува со сончевата кочија.³⁰

Уште една карактеристика претставува изведбата на кучето и тоа на надгробните споменици во раната антика, кои им припаѓале на личности кои се прикажани со разни орудија и оружја, на пример со стап³¹ на спомениците датирани од крај на 6 в. до крај на 4 в.ст.е., со стригил³² на спомениците датирани во 5 и 4 в.ст.е., со кочија (играчка)³³ на спомениците датирани во 4 в.ст.е., со лагоболон³⁴ на спомениците датирани во 4 в.ст.е., од кои во сцената дексиосис со лагоболон и стап, на стелата од Илис (Сл.3) и со војник со оклоп, меч и шлем, на стелата од Атика (Сл.5) датирани во 4 в.ст.е.

Покојниците се претставени во друштво со своите домашни миленичиња, т.е. кучиња кои се прикажани реално, како стојат или скокаат околу своите господари, кои ги хранат со скакулци.

На претставите на кучето не треба да се гледа само како на израз на мода или моден детаљ, бидејќи самото негово присуство во надгробната

Сл.11 Вергина

уметност од околу 200 години на спомениците од Балканот, укажува на важната улога во фунерарната уметност во антиката и ни дава за право да помислиме и на неговото симболно значење.

Кучето се поврзува со символиката на смртта, подземниот свет (Кербер, Анупис) хтонските и лунарните божества. Тоа има улога на психопомп (во таа функција се поврзува со богот Хермес), водич на човекот низ темнините на смртта, откако претходно му било придружник низ светлината на животот. Кучето се јавува и како посредник меѓу овој и оној свет, тој е симбол и на Хеката, божица на темнината, која е придружувана од повеќе кучиња и е еден од атрибутите на Асклепиј.³⁵

На споменикот од Ареополис датирани во 1/2 на 5 в.ст.е.³⁶ е изведена претстава на исправена змија наспроти момче со меч, штит и шлем, поставен долу на земјата. Тука змијата го симболизира злото, непријателот кое момчето треба да го победи за да стане воин во процесот на иницијација, или пак прерано починатото момче е прикажано со оружје, за да може и на оној свет да се бори против непријателот, во овој случај претставен преку змијата, која го симболизира подземниот свет.

³⁰ Ж. Шевалие-А. Гербран, 2005, 487-497.

³¹ Р. Петковски, 2013, (К.бр.42-47).

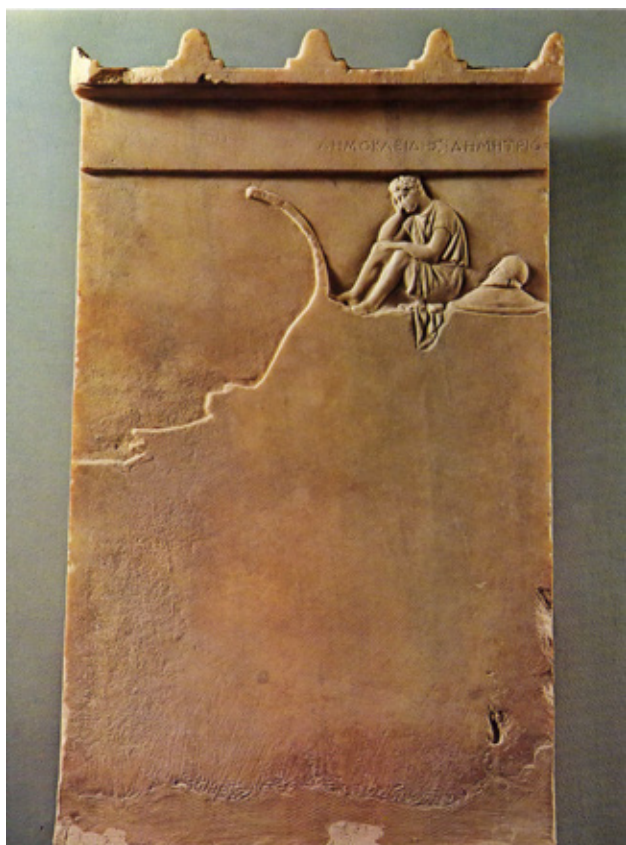
³² ibid, 2013, (К.бр.49-59).

³³ ibid, 2013, (К.бр.61-66).

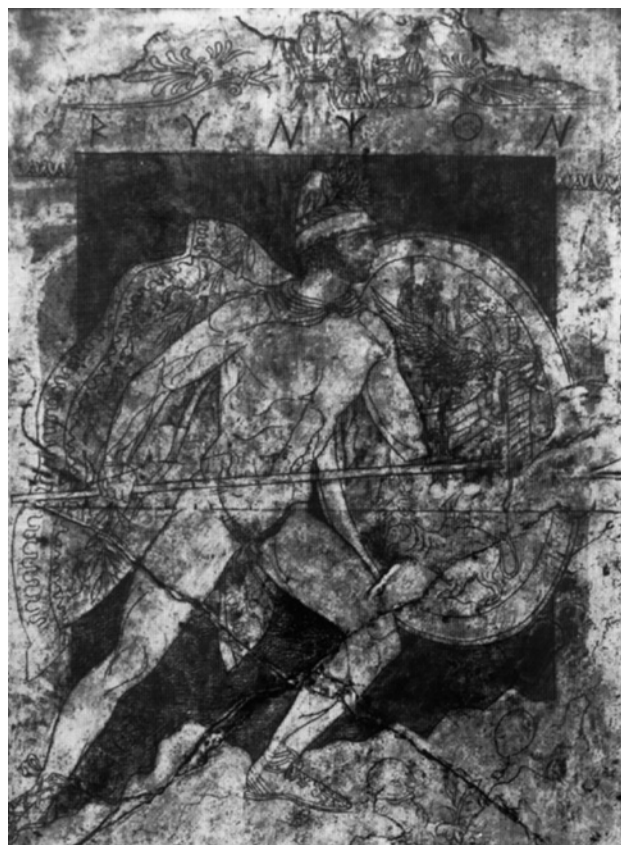
³⁴ ibid, 2013, (К.бр.35-38).

³⁵ Ж. Шевалие-А. Гербран, 2005, 560-566.

³⁶ Ареополис – Лаконија. Лит: N. Sekunda-R. Hook, 1998, 59; Р. Петковски, 2013, К-8. Датумање: 1/2 на 5 в.ст.е.

Сл.12 Атика

Сл.13 Бојотија

Змијата го симболизира непријателот, т.е. злото кое треба да се победи, но може да симболизира и херос, затоа нејзината улога тука не е сосем јасна.³⁷

Карактеристична е и појавата на зајак, на пример на споменикот од Порто Рапти (Сл.10) датиран во 5 в.ст.е.³⁸ каде мажот во левата рака држи стригил и арибалос, а во десната држи зајак за уши, како и на споменикот од Атика датиран во 4 в.ст.е.³⁹ каде момчето покрај лагоболонот кој го затегнува во левата рака, во десната држи зајак за уши. На двата споменика е прикажано и куче кое скока околу својот господар и зајакот.

Ако појавата на зајакот покрај лагоболон на споменикот од Атика може да асоцира дека лагоболонот како оружје се користел при лов на заја-

ци, но во комбинација со стригил на споменикот од Порто Рапти (Сл.10) секако се поврзува со погребниот култ и задгробните обичаи и едно циклично верување во обновување на животот.

И тука до израз доаѓа јасно изразената желба и молба за нов живот на дедикантите, кои својата симболичка замисла ја пренеле на скулпторите.

Од крај на 6 в. до крајот на 4 в.ст.е. се забележува појава на техника на нанесување на деталите со боја, целосно или делумно. Така на пример на стелата од Веланидеце⁴⁰ првобитно насликаните украси, од кои се останати само траги, допринеле сцената, која не е длабоко врежана, да добие степенесто подигнување во висина и растојание, почнувајќи од малку раздвоените нозе, преку испружената рака до наборите на облеката, ситно врежани со лесни таласести линии. Сведувањето на уметничката постапка на изработка на профилот и бојењето се последица на приближувањето кон современата керамика (Сосиј, Пејтин, од крај на 6 в.ст.е.);⁴¹ На стелата од Керамеикос (Сл.4) се

³⁷ N. Sekunda-R. Hook, 1998, 59, младиот воин бил *perioikos*, сениорски офицер.

³⁸ Порто Рапти-Атика, Brauron Muzej, (BE 6). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 126 PL.51 br.275, 5 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-51. Во левата рака на момчето поставено централно меѓу две фигури (тројцата со откршени глави), се јавува стригил и арибалос, во десната има зајак, а до нозете е прикажано куче. Датирање: 5 в.ст.е.

³⁹ Атика, Bale, Antikenmuseum 35 (Inv. BS 233). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 126 PL.52 br.278, 4 в.ст.е.; Е. Nankov, 2010, 40,42 fig.9, 400-375 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-36. Мажот во левата рака затегнува лагоболон, во десната рака држи зајак за уши, а до нозете има куче. Датирање: 4 в.ст.е.

⁴⁰ Веланидеце - Атика, в.249см, Археолошки Музеј Атина, (29). Лит: Б. Тасић, 1990, 98-99, околу 520 г.ст.е.; J. Cassin-Scott, 1997, 38 br.34A; Ph. De Souza-W. Heckel & L. Llewellyn-Jones, 2004, 94; Р. Петковски, 2013, (К-2); *ibid*, 2016, 45,46 Сл.7,47,48; *ibid*, 2017, 180,184,186 Сл.9,191,192.

⁴¹ Б. Тасић, 1990, 98.

Сл.14 Бојотија

забележуваат траги на изворна полихромиија на црвена боја на позадината и плава на облеката;⁴² Кај стелата од Вергина (Сл.11)⁴³ во триаголниот тимпанон се забележува флорална декорација изведена со плава боја, а во релјефното поле целата декорација е изведена со боење со црна и црвеникава боја. Иако стелата двапати е прекршена хоризонтално преку релјефното поле, еднаш дијагонално и малку вертикално во долниот дел, сето тоа не го намалува вкупниот уметнички впечаток дека се работи за ремек-дело; На стелата од Атика (Сл.12)⁴⁴ клунот од бродот како и самиот брод (од кој сега се гледа само контурата), можеби бил декориран како и го-

⁴² Б. Тасић, 1990, 149.

⁴³ Вергина-Македонија. Лит: М. Andronikos, 1980, 207 бр.110, втора половина на 4 в.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-33; *ibid*, 2017, 179,180 Сл.3,181,188. Во десната рака на мажот има кратко копје со тенка кратка рачка и мал метален врв, а преку рамето на грбот има префрлено мал кружен штит и футрола со меч ксифос. Деталите се нанесени со боење. Датирање: втора половина на 4 в.ст.е.

⁴⁴ Атика, в.72см, Археолошки Музеј Атина, (752). Лит: Б. Тасић, 1990, 114-115, втора половина на 5 в.ст.е.; Ph. de Souza, 2002,68; N. Fields, 2007, 20, 380 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-4; *ibid*, 2016, 47,48 Сл.10; *ibid*, 2017, 184,187 Сл.10. Во релјефното поле е претставен Демоклид кој бил воин морнар (атињанец кој погинал во Пелопонеската војна) кој седи замислен на

лата површина на стелата, која била обоена со плава боја, како морето; На стелата од Атина⁴⁵ која всушност е составена од две плочи кои биле дел од некој поголем надгробен споменик на некоја позната личност е прикажан коњушар во момент како се спрема да го истимари коњот. Трагите на боја, црна на лицето на коњушарот и на грбот на коњот, како и црвена на косата на момчето, покажуваат дека и по својата полихромиија овој маркантен фрагмент од некој првобитен колосален комплекс, делумно се поврзува со надгробните стели од 4 в.ст.е.⁴⁶ На стелата од Татои⁴⁷ посветена на Лис од Тегеја, кој бил член на Пелопонескиот гарнизон поставен во Декелеија во 413 г.ст.е., копјето и другите детали кои првобитно биле насликани со боја, денес се уништени. Воинот на главата носи пилос шлем, во левата рака за рачка држи голем кружен штит, а во десната држел копје. Исто така, на споменикот од Атина,⁴⁸ на Атинскиот коњаник Дексилеј, кој загинал во Коринт во борба со спартанците во 394 г.ст.е., прво имал бронзен шлем петасос и долго коњаничко копје, кои денес се уништени. Зад паднатиот воин е прикажан голем кружен хоплитски штит.

Во некои случаи е користена прекрасна техника на боење и осветлување на внатрешноста на деталите, за потенцирање и контраст наспроти црно обоениот камен, техника која потсетува на гравирање. На пр. кај стелата од Бојотија (Сл.13) датирана околу 424 г.ст.е.⁴⁹ војникот Ринпфон на главата носи пилос шлем, во левата рака за рачка држи голем кружен хоплитски штит, како и меч-ксифос во футрола, а во десната рака има долго копје. На нозете носи чизми, а наметката која е соблечена, е врзана на вратот со врвка и префрлена преку грбот. Чизмите, внатрешниот дел на штитот, како и стомачните мускули се изведени

клуч од брод, а зад него има коринтски шлем, поставен врз хоплитски штит. Датирање: 2/2 на 5 в.ст.е.

⁴⁵ Види ф.н.29.

⁴⁶ Лит: Б. Тасић, 1990, 151.

⁴⁷ Татои - Декелеија, Атика. Лит: E. Pottier, 1880, 408-415. (pl.VII), крај на 4 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 30; N. Sekunda-R. Hook, 1998, 21, 413 г.ст.е.; Р. Hunt, 2008,115,116 F.5.4, крај на 5 в.ст.е. (413-404 г.ст.е.); Р. Петковски, 2013, К-10. Датирање: 413-404 г.ст.е.

⁴⁸ Атина, д.175х46-42см, Музеј на Керамеикос, Атина (Р 1130). Лит: D. Woysch-Méautis, 1982, 107 PL.6 br.24, 4 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 59, 394-393г.ст.е.; H. Rupprecht Goette, 2002, 177 pl.31, 394 г.ст.е.; M. Munn, 2000, 313,314 f.11, 394 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-20. Датирање: 394-393 г.ст.е.

⁴⁹ Бојотија, Археолошки Музеј Теба, (55). Лит: N. V. Sekunda-A. McBride, 1986, 30-31, околу 424 г.ст.е.; Р. Петковски, 2013, К-7; *ibid*, 2016, 46,49 Сл.13; *ibid*, 2017, 180,181,185,187,192 Сл.15.

со плитко врежани линии, впрочем како и целата претстава со Бојотски декоративни мотиви. Тој е поставен во позиција за напад, со лева нога исечкорена напред и десна рака поставена на копјето. Тука е употребена техника со плитко врежување на деталите која потсетува на гравирање. Кај стелата од Бојотија (Сл.14)⁵⁰ Бојотскиот војник Мнасон на главата носи пилос шлем, а во левата рака држи голем кружен хоплитски штит. Тој е облечен во туника *exomis* која го покрива само левото раме и е поставен во позиција за напад со исечкорена лева нога напред и подигната десна рака со долго копје. Наборите на облеката се постигнати со плитко врежувања на дијагонални линии, а задната страна на штитот е декорирана со Бојотски мотиви. Оваа стела според стилските и иконографските особености ја поврзуваме со стелата од Бојотија (Сл.13).

Во однос на појавата и развојот на фунерарната уметност во Македонија, потребно е да се истакне дека Јонски уметници патувале низ Македонија од крајот на 6 в.ст.е., на пр. во градовите Тесалоника, Пела. Освен влијанието кое го извршиле во надгробната уметност, (изборот на архитектонски елементи), се гледа влијанието и врз декорацијата на керамиката, така на пр. Олинт покажува врска со Јонско влијание во 5 в.ст.е. Од кр. на 6 в.ст.е. до крај на 5 в.ст.е. има големо влијание на Јонската уметност не само во Македонија туку и во Средна Хелада, Бојотија и Тесалија. Ова влијание во Македонија е многу силно и трае се до доаѓање на Архелај I на престолот во последните 15 год. на 5 в.ст.е., кога се случува големо Атинско влијание бидејќи, тој на Македонскиот двор во Пела поканил многу филозофи, поети, артисти (и др. уметници), кои потоа патувале низ цела Хелада. Сето тоа ќе допринесе да се продуцираат стели од атички тип во 4 в.ст.е. во Македонија.⁵¹

Меѓу предметите пронајдени во Големиот тумул во Вергина се јавуваат голем број на надгробни стели кои се илустрирани и припаѓаат на македонски граѓани. Тие имаат натписи со старогрчки имиња и тие преку Македонскиот обичај (декорација со боење на деталите), ја манифестираат и посведочуваат, со векови старата грчка традиција, дека таа се уште живее во Македонија.⁵²

Повеќето надгробни стели пронајдени во Големиот тумул во Вергина се датираат во втората половина 4 в.ст.е. и во 3 в.ст.е. Многу од врежа-

ните натписи со имиња се типично македонски и старогрчки. Тоа според М. Андроникос,⁵³ јасно имплицира дека Македонците во периодот меѓу 400-350 г.ст.е. имаат старогрчки имиња и со тоа се поддржува мислењето дека Македонците се Стари Грци, а не Илири или Траки.

Во однос на појавата на декорација со боење, треба да се истакне фактот дека, техниката на фреско-сликарството е пренесена на Крит⁵⁴ веројатно од Египет, за време на неговиот најголем уметнички цут (1800-1500 ст.е.)...Фреската од Филокопиј на островот Милос, претставува сведоштво за ширење на минојската цивилизација на Пелопонез и на Кикладските острови.⁵⁵ Во Микена освен декорацијата на боење на сидовите на палатите⁵⁶ со слики и керамиката, се јавува и украсување на надгробните споменици.⁵⁷ Подоцна влијанието се шири во Хелада, Македонија,⁵⁸ Тра-

⁵³ М. Андроникос, 1980, 206 бр.109-110.

⁵⁴ С. Ренак, 1990, 46-47, сл.40,41. Палатата во Кносос освен со гипсени плочи била декорирана со слики меѓу кои се истакнува Младата девојка од Крит од 16 в.ст.е., сл.41 и човекот со ваза, сл.40.

⁵⁵ Б. Тасић, 1990, 42, Минојски уметник, Летечки риби во морето, 16 в.ст.е., направена по пример на сочуваната фреска со риби и делфини од 16 в.ст.е. која го украсува сидот на кралскиот мегарон во палатата во Кносос. Иста декорација се слика и на вазите од тоа време.

⁵⁶ Б. Тасић, 1990, 46-47, биста на жена, 15-14 в.ст.е., биста на жена, 13 в.ст.е. Пространите сидови на палатите во Микена, Тиринс, Теба и Пилос, пружала, како и на тие од Крит, богати можности за сликарско украсување.

⁵⁷ Б. Тасић, 1990, 48-50, Микенски уметник, Надгробна плоча со војни и срни, 14 в.ст.е. Оваа фреска е инспирирана од сидното сликарство од Крит, човечките и животинските фигури се прикажани во профил и сместени во хоризонтални или вертикални рамки. Употребена е окер, црвена, црна и зелено-плава боја. Прво биле врежани фигурите, а потоа е боено на начин кој е сличен на тој кој се користи кај керамиката.

⁵⁸ Лит: М. Andronikos, 1978, 8 fig.3, седната жена прикажана на источниот сид на гробницата, 9 fig.4 Плутон и Персефона, северен сид на гробницата; *ibid*, 1980, 208-209 бр.111, детаљ од грабнувањето на Персефона од малата гробница од Вергина, 4 в.ст.е., можеби сликарот Никомах, 210-211, бр.111-112, ловни сцени на фасадата од големата гробница; G. T. Griffith, 1980, 60-61 бр.37-38, фрески од македонска гробница со претстави на оружје и воена опрема од Лисон и Каликлес, меѓу Берија и Едеса. 200 г.ст.е., 66-67, бр.46 фреско-слика на македонски воин со оружје од гробницата во Лефкада, кај Науса, од кр. на 4 в.ст.е.; J. Vokotopoulou, 1996, 195-198, тумулот А гробница II од Аинеа-Халкидик, датирање, 350-325 г.ст.е., посветена на жена. Користени се нови сликарски техники

⁵⁰ Бојотија, Археолошки Музеј Теба. Лит: М. В. Sakellariou, 1980, 116-117 бр.66; Р. Петковски, 2013, К-13, 4 в.ст.е. Датирање: 4 в.ст.е.

⁵¹ М. Andronikos, 1955, 98-100.

⁵² J. R. Ellis, 1980, 152 бр.81, 153.

кија,⁵⁹ Етрурија, а долго време по падот на Македонија под римска власт, римјаните продолжуваат со овој обичај на сликање и декорација на гробниците и надгробните стели на пр. во Помпеја.⁶⁰ Техниката на сликање на фреско-сликарство е прифатена од христијаните кои ја користат и денес, како декорација во храмовите.

На крај можеме да сублимираме дека на надгробните споменици на Балканот од рано античкиот период, од крај на 6 в.ст.е.-1 в.ст.е., се јавува човечката фигура следена често заедно со оружје и орудија, во сцени поврзани со задгробниот живот како што е десиосис, кој се јавува од последната четвртина на 5 в.ст.е. во Атина, најчесто во присуство на разни животни: куче, коњ, зајак, петел, змија. Од крај на 6 в. до крајот на 4 в.ст.е. се забележува појава на техника на нанесување на деталите со боја, целосно или делумно, а во некои случаи е користена прекрасна техника на бојење и осветлување на внатрешноста на деталите, за потенцирање и контраст, наспроти црно обоениот камен, техника која потсетува на гравирање, во 5 и 4 в.ст.е.

Во Македонија од крајот 6 в.ст.е. и во текот на 5 в.ст.е., (додека Атињаните непрекинато војуваат претежно против спартанците и персијците), се создаваат услови и се повикуваат мајстори-каменоресци од Јонија, кои доаѓаат и влијаат врз формирање и обликување на оваа фунерарна уметност. Јонски уметници патуваат низ градовите во Македонија, особено во Тесалоника, Пела и Олинт. Освен влијанието кое го извршиле во фунерарната уметност, при изборот и начинот на употреба на архитектонски елементи, се гледа влијанието и врз декорацијата на керамиката. На пр. градот Олинт покажува врска со силно Јонско влијание во 5 в.ст.е. Од кр. на 6 в.ст.е. до крај на 5 в.ст.е. има големо влијание на Јонската уметност не само во Македонија туку и во Средна Хелада, Бојотија и Тесалија. Ова влијание во Македонија е многу силно и трае се до доаѓање на Архелај I на престолот во последните 15 год. на 5 в.ст.е., кога се случува големо Атинско влијание бидејќи, тој на Македонскиот двор во Пела поканил многу филозофи, поети артисти и др. уметници, кои потоа патуваат низ цела Хелада. Тоа ќе допринесе

на сликарство од работилниците од Атика до Пелопонез и македонски мотиви од мозаиците и вазите од Апулија-флорални мотиви, голуб, женска биста.

⁵⁹ Е. Nankov, 2010, рано хеленистичка гробница во Александрово, Хасковска област, ловни сцени, 36 fig.1, на горниот фриз на централната гробница, 37 fig.2, 44 fig.15,16.

⁶⁰ Б. Тасић, 1990_1, сидно сликарство од 1 в.ст.е.-1 в.н.е.

да се продуцираат стели од атички тип во 4 в.ст.е. во Македонија. Но секако дека за тоа ќе биде потребно некое одредено време, а паралелно продолжува и продукцијата на стели од јонски тип, на пр. стелата од Вергина (Сл.6) датирана од 4 в.ст.е., а присутни се и стели од атички тип.⁶¹

Иако е неспорно влијанието на Јонија и Атика во формирањето и развивањето на оваа фунерарна уметност во Македонија, сепак не треба да се заборава фактот дека мајсторите каменоресци употребувале и македонски обележја и сето научено знаење го искористиле во создавање на посебен уметнички стил, кој бил одлика на Македонците. Така на пример, војните се претставувале со копје сариса, шлем петасос, мал македонски штит со декорација штит и капа каусија. Исто така и по силното атичко влијание кон кр. на 5 в.ст.е. тие и понатаму продуцирале стели од јонски тип. Многу важен е фактот дека долго време по напуштањето на праксата на бојење на спомениците кај Старите Грци, Македонците продолжуваат и со оваа многу постара традиција, која претходно видовме дека е предхеленска и влече корени од Египет, од каде во Крит преку критско-минојската цивилизација е пренесена во Микена и од таму подоцна во Јонија. Од таму преку Јонските Острови тоа влијание влегува во Хелада, Македонија и Тракија. Во Македонија овој обичај се практикува и низ целиот 4 в.ст.е. и 3 в.ст.е., кога во Хелада одамна е напуштен.

Претходно видовме мислења дека Македонците кои од средината на 4 в.ст.е. па и во 3 в.ст.е. имаат македонски и старогрчки имиња, можат да се припојат кон одреден народ. Јас мислам поинаку, па затоа би сакал да ги поканам странските научници да ги посетат гробиштата во Бутел денес во Скопје и да ги прочитаат епитафите, без да знаат во која земја се наоѓаат. Сигурен сум дека ќе мислат дека пола луѓе доаѓаат од Израел, а само можеме да замислиме што ќе се случува по 2300 години. Исто така, во контекст на ова, би сакал да прашам ако моето име е Роберт, дали јас сум англо-саксонец, или Американец?

Апсурдно е да се тврди дека според имињата може да се одреди припадноста на народот, посебно во рано античкиот период. Затоа мора да се сфати дека од секогаш се ставале популарни имиња на децата. И тогаш македонските деца сакале да носат имиња на славни херои од минатото, како и сега.

⁶¹ В. Битракова-Грозданова, 1987, 113-116, Т. I-1, Марвинци, кр. на 4 в.ст.е., Т. I-2 Стибера, кр. на 4 в.ст.е. Т. II-3 Демир Капија, поч. на 3 в.ст.е.

Според Платон, секој си го избира начинот на живот и според тоа сам е одговорен за тоа што му се случува и самиот одговара за своите постапки.⁶²

ЗАКЛУЧНИ РАЗГЛЕДУВАЊА

Во Македонија од крајот 6 в.ст.е. и во текот на 5 в.ст.е., (додека Атињаните непрекинато војуваат претежно против спартанците и персијците), се создаваат услови и се повикуваат мајстори-каменоресци од Јонија, кои доаѓаат и влијаат врз формирање и обликување на оваа фунерарна уметност. Јонски уметници патуваат низ градовите во Македонија, особено во Тесалоника, Пела и Олинт. Освен влијанието кое го извршиле во фунерарната уметност, при изборот и начинот на употреба на архитектонски елементи, се гледа влијанието и врз декорацијата на керамиката. На пр. градот Олинт покажува врска со силно Јонско влијание во 5 в.ст.е. Од кр. на 6 в.ст.е. до крај на 5 в.ст.е. има големо влијание на Јонската уметност не само во Македонија туку и во Средна Хелада, Бојотија и Тесалија. Ова влијание во Македонија е многу силно и трае се до доаѓање на Архелај I на престолот во последните 15 год. на 5 в.ст.е. кога се случува големо Атинско влијание бидејќи, тој на Македонскиот двор во Пела поканил многу филозофи, поети артисти и др. уметници, кои потоа патуваат низ цела Хелада. Тоа ќе допринесе да се направи продукција на стели од атички тип во 4 в.ст.е. во Македонија. Но секако дека за тоа ќе биде потребно некое одредено време, а паралелно продолжува и продукцијата на стели од јонски тип, на пр. стелата од Вергина (Сл.6) датирана од 4 в.ст.е., а присутни се и стели од атички тип.

Иако е неспорно влијанието на Јонија и Атика во формирањето и развивањето на оваа фунерарна уметност во Македонија, сепак не треба да се заборава фактот дека мајсторите каменоресци употребувале и македонски обележја и сето научено знаење го искористиле во создавање на посебен

уметнички стил, кој бил одлика на Македонците. Така на пример воините се претставувале со копје сариса, шлем петасос, мал македонски штит со декорација штит и капа каусија. Исто така и по силното атичко влијание кон кр. на 5 в.ст.е. тие и понатаму продуцирале стели од јонски тип. Многу важен е фактот дека долго време по напуштањето на праксата на боење на спомениците кај Старите Грци, Македонците продолжуваат и со оваа многу постара традиција, која претходно видовме дека е предхеленска и влече корени од Египет, од каде во Крит преку критско-минојската цивилизација е пренесена во Микена и од таму подоцна во Јонија. Од таму преку Јонските Острови тоа влијание влегува во Хелада, Македонија и Тракија. Во Македонија овој обичај се практикува и низ целиот 4 в.ст.е. и 3 в.ст.е., кога во Хелада одамна е напуштен.

Претходно видовме мислења дека Македонците кои од средината на 4 в.ст.е. па и во 3 в.ст.е. имаат македонски и старогрчки имиња, можат да се припојат кон одреден народ. Јас мислам поинаку, па затоа би сакал да ги поканам странските научници да ги посетат гробиштата во Бутел денес во Скопје и да ги прочитаат епитафите, без да знаат во која земја се наоѓаат. Сигурен сум дека ќе мислат дека пола луѓе доаѓаат од Израел, а само можеме да замислиме што ќе се случува по 2300 години. Исто така, во контекст на ова, би сакал да прашам ако моето име е Роберт, дали јас сум англо-саксонец, или Американец?

Апсурдно е да се тврди дека според имињата може да се одреди припадноста на народот, посебно во рано античкиот период. Затоа мора да се сфати дека од секогаш се ставале популарни имиња на децата. И тогаш македонските деца сакале да носат имиња на славни херои од минатото, како и сега.

Според Платон, секој си го избира начинот на живот и според тоа сам е одговорен за тоа што му се случува и самиот одговара за своите постапки.

⁶² В. Митевски, 2007, 80.

КРАТЕНКИ

AB -Archaeologia Bulgarica-София

BCH- BULLETIN DE CORRESPONDANCE
HELLENIQUE, Athens

ЖА- Жива Антика, Скопје

IG -Inscriptiones Graecae X, II, Berlin 1999

CORINTH- American School of Classical Studies at
Athens

МАН- Macedoniae Acta Archaeologica, Скопје

Патримониум-Скопје

СПОМЕНИК-САНУ, Београд

БИБЛИОГРАФИЈА

M. Andronicos, DEUX STELES FUNERAIRES
GRECQUES DE VERGINA, BCH79, Athens 1955, 87-
101.

M. Andronicos, The Royal Graves At Vergina, Athens
1978, 8 fig.3, 9 fig.4.

M. Andronicos, The royal tombs at Aigai
(Vergina),trans. D. Hardy, PHILIP OF MACEDON,
edited, M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos,Athens
1980,188-231.

B. Битракова-Грозданова, Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија,Скопје 1987.

J. Vokotopoulou, GUIDE DU MUSEE ARCHEOLOGIQUE DE THESSALONIQUE, Athens 1996, 195-198.

H. Вулић,Антички споменици наше земље, Трачки коњаник и друге иконе из античког доба,Споменик, Београд, 1941-1948, 123 бр.270.

G. T. Griffith,Philip as a general and the Macedonian army, PHILIP OF MACEDON,edited,M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos,Athens 1980, 58-77.

J. R. Ellis, Macedonia under Philip, PHILIP OF MACEDON,edited,M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, Athens 1980, 146-165.

J.Cassin-Scott, The Greek and Persian wars 500-323 BC, London 1997, 38 N.34 A.

G. Cawkwell, Philip and the Amphictyonic league, PHILIP OF MACEDON,edited,M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, Athens1980, 78-89.

Л. Ковачева, Посмртните ритуали и есхатолошките претстави кај Старите Грци и во Македонската народна традиција, Скопје, 47-48.

B. Лахтов, Нови натписи во Охрид и Охридско, ЖА VI,1, Скопје 1956, 166-171.

B. Митевски, Платоновото учење за душата, Скопје 2005, 86.

B. Митевски, Античка философија, Платон, Скопје 2007, 80.

M. Munn, The School of history, Athens in the Age of Socrates, London 2000, 313, 314 Fig.11.

E. Nankov, Why one needs, The odd man out?, The deer hunter with Lagobolon from the frescoes in the Thracian tomb near Aleksandrovo, AB XIV, 1, Sofija 2010, 35-55.

F. Papazoglou, INSCRIPTIONS DE PELAGONIE, BCH 98, 1, Athens 1974, 271-297.

P. Петковски, Претстави на оружја и орудија на надгробните антички споменици на Балкан (крај на 6 в.ст.е.-4 в.н.е.), необјавен докторски труд, одбранет 2013 година во Скопје, УСКМ, катедра за археологија, ментор академик Вера Битракова-Грозданова.

P. Петковски, Оружје и воена опрема на рано античките армии претставени на надгробните антички споменици на Балканот (од крајот на 6 в.ст.е. до 1 в.ст.е.), Патримониум.мк 14, Скопје 2016, 49-50.

P. Петковски, Рано античките армии претставени преку оружјето и воената опрема моделирана на надгробните антички споменици на Балканот од крајот на 6 в.ст.е. до 1 в.ст.е., Патримониум.мк 15, Скопје 2017, 177-196.

E. Pottier, UN GUERRIER TEGEATE, (pl. VII), BCH 4, Athens 1880, 408-415.

C. Ренак, АПОЛО Општа историја ликовних уметности, Београд 1990,

H. Rupprecht-Goette, Athens, Attica and the Megarid, London and New York 2002, 177 Pl.31.

M. B. Sakellariou (trans. D. Hardy), Philip and the southern greeks:strength and weakness, PHILIP OF MACEDON, edited, M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, Athens 1980, 112-127.

N. V. Sekunda, A. McBride, The ancient Greeks, UK 1986, 17, 30, 31,49, 59, 60.

N. Sekunda, R. Hook, The Spartan Army, UK 1998, 21,59.

B. Соколовска, Античка скулптура во СР Македонија, Скопје 1987.

Ph. de Souza, The Peloponnesian War 431-404 BC, UK 2002, 22, 68, 86.

Ph. de Souza, W. Heckel, L. Llewellyn-Jones, The Greeks at War, from Athens to Alexander, UK 2004, 94.

B. Тасић, уредник, Музеји Света Археолошки музеј Атина, Љубљана 1990.

B. Тасић, уредник, Музеји Света Помпеја и нејни музеји, Љубљана 1990.

N. Fields, Ancient Greek Warship, 500-322 BC, UK 2007, 20.

P. Hunt, Military Forces, The Cambridge history of Greek and Roman warfare, vol. I, Greece, the Hellenistic world and the rise of Rome, edited PH. Sabin, H. Van Wees, M. Whitby UK 2008, 108-146.

Ж. Шевалие-А. Гербран, Речник на симболите, Скопје 2005.

D. Woysch-Méautis, LA REPRESENTATIONDES ANIMAUX ET DES ETRES FABULEUX SUR LES MONUMENTS FUNERAIRES GRECS, DE L'EPOQUE ARCHAÏQUE A LA FIN DU IVe SIECLE AVJ.-C., Neuchatel 1982.

Robert PETKOVSKI

**SYMBOLIC SCENES AND ANIMAL IMAGES DEPICTED ON THE GRAVE STONES
ON THE BALKANS IN THE EARLY ANTIQUITY FROM THE END
OF THE 6th CENTURY B.C. - 1st CENTURY B.C.**

Summary

In Macedonia during the end of the 6th century B.C., and during the 5th century B.C. (although the Athenians were still continually fighting against the Spartans and the Persians) conditions were made that master stonemasons from Ionia to arrive and influence the formation and creation in funerary art. The Ionian artist traveled in the towns in Macedonia, especially in Thessalonica, Pella and Olynthus. These masters alongside the influence in the funerary art in the selections, and use of architectonic elements, they also influence the decoration of pottery. The town of Olynthus during the 5th century B.C. had a great impact from Ionia. From the end of the 6th century B.C. to the end of the 5th century B.C. the great influence from Ionia is recognized not only in Macedonia, but likewise in the middle of Hellada, Boeotia Thessaly. This influence was very strong in Macedonia until the arrival on the throne of Archelaus I, during the last 15 years of the 5th century B.C. A great Athenian influence is distinguish in this period, as a result of his invitation of many philosophers, poets, and other artists in his palace in Pella, who later on travelled throughout Hellada. In Macedonia it resulted in production of the Attica type stela in the 4th century B.C. Never the less, time was needed for the parallel continuity and production of the Ionian type of stela, for example the stela at Vergina (fig.6) dated to the 4th century B.C., but also apparent is the presence of stela from the Attica type.

Although the influence from Ionia and Attica is no doubt evident in the formation and development of the funerary art in Macedonia, we must not forget that the stonemasons used Macedonian insignia, this knowledge was used in creating specific individual artistic style, a distinction of the Macedonians. For example the soldiers are depicted with a sarissa spear, a petasos helmet, a small Macedonian shield decorated with a shield, and a kausia hat. Furthermore,

towards the end of the 5th century B.C. the strong Attica influence is still present, but they still continued to produce Ionian stela. An interesting fact is that after leaving the practice of painting the monuments by the Ancient Greeks, the Macedonians had continued with this old tradition which had originated from the Pre-Hellenic period with roots from Egypt, and via the Crete- Minoan civilization was transferred to Mycenae, and further to Ionia. Hence, from the Ionian Islands it continued to Hellada, Macedonia and Thrace. In Macedonia this custom was practice in the 4th century B.C., and the 3rd century B.C., while in Hellada it was abandoned long time ago. Previously we noticed an issue that the Macedonians during the middle of the 4th century B.C. and the 3rd century B.C. had Macedonian and Ancient Greek names, which can be attached to a part people. I have a different point of view, and would like to invite foreign scholars to visit the cemetery of Butel in Skopje at present day, and to read the epitaphs, without knowing the name of the country. I am sure they will assume that half of the population came from Israel, and we can only assume what happened 2300 year ago. In this same context, I would ask if my name of Robert, shows if can be an Anglo-Saxon, or an American?

It is absurd to certify that according to the names the origin of the people can acknowledge, especially in the period of the Antiquity. We must understand that always popular names were given to children. Even in those times the Macedonian children loved to have the names of famous heroes from the past, even at present day.

By means of Plato, everyone choose the frame of his life, and according to it he is responsible what come about, and responds for his accounts and of his conduct.